

Halál gyerekszemmel. A halál témájának feldolgozása gyermekmúzeumokban és gyermekkönyvekben

© Arató Vilja

FRida&freD Das Grazer Kindermuseum, Graz, Ausztria
arato.vilja@gmail.com

Az alábbi tanulmányban a halál témájának pedagógiai feldolgozásait vizsgálom különös tekintettel a téma gyermekmúzeumokban és gyermekkönyvekben való megjelenítésére, elsősorban a FEZ-Berlin “Erzähl mir was vom Tod”/“Mesélj valamit nekem a halálról” című kiállítása és a kiállítás kapcsán kiállított és bemutatott könyvek elemzésén keresztül.

A halál témáját a felnőttek hajlamosak minél távolabb tartani a gyerekektől, azt mint nem nekik valót, rosszat, tabut feltüntetni, miközben a halál mindannyiunk életének részét képezi, és a korai, természetes megismerkedés a témával segítheti a kérdéskör feldolgozását, illetve megakadályozhatja, tompíthatja későbbi félelmek, traumák kialakulását.

A halálhoz való hozzáállás a nyugati társadalomban drasztikusan megváltozott az utóbbi évtizedekben, a halál témája tabu lett. A mai társadalom értékrendjének középpontjában a fiatalság, a siker, a talpraesettség áll, ezen értékek mellett pedig aligha van helye az öregségnek, a halálnak, az elmúlásnak és az ezekkel járó asszociációknak mint a gyengeség vagy a sérülékenység. Minden erőnkkel és a tudomány minden vívmányával küzdünk, hogy akár mesterségesen is egyre távolabb toljuk magunktól mind a halált magát, mind az ahhoz vezető öregséget. Mindennek ellenére egyelőre mindannyian kénytelenek vagyunk szembenézni az élet végességével még jóval a saját halálunk közeledte előtt (Lorenz, 2008:3).

A halotti szertartások egyre inkább veszítenek a jelentőségükből (különösen a városi környezetben), manapság nem jellemző, hogy a gyerekek közvetlenül szemtanúi lennének hozzátartozóik haldoklásának, tradicionális elbúcsúztatásuknak, temetésre is egyre ritkábban viszik magukkal őket a gyászoló felnőttek (Szekér, 2013). A halál témája azonban a társadalom minden háraitása ellenére is jelen van mindennapjainkban. Már egész fiatal korban megismerkedünk a fogalommal, még ha akkor ennek verbális formáját még nem is feltétlenül ismerjük. A halál jelen van a médiában, a művészetben, de a mindennapokban is. A gyerekek egész kicsi koruktól játékokban, könyvekben, filmekben konfrontálódnak a témával hol tudatosabb, hol kevésbé tudatos formában. Így ma a gyerekek a környezetük óvó hatásának jóvoltából, amennyiben kisgyermek korukban saját nagyszülei, dédszülei elvesztésén keresztül nem konfrontálódnak személyesen ilyen esettel, gyakran úgymond egy “halál nélküli” világban nőnek fel (Polcz, 1989:81.), amelyben a halál csak egy a televízióban vagy könyvekben előforduló irreális jelenség, amely velünk vagy más valós emberekkel a környezetünkben nem történhet meg. Ez a hatás a

későbbiekben értelemszerűen megnehezíti a gyermek, majd később az így felnövekedett felnőtt esetleges valós találkozását a halállal.

A szülők és pedagógusok igyekeznek minél tovább megvédeni a gyerekeket a témával való konfrontáció okozta érzelmi megrázkódtatástól, azonban ezzel sokszor éppen ellentétes hatást érnek el. Gyakran azért óvják a halál témájától a gyerekeket, mert maguk a felnőttek nem tudnak mit kezdeni a gyerekek (gyakran az övéknél sokkal világosabb, tisztább, őszintébb) haláltudatukkal, halálviszonyukkal, és ezért igyekeznek hátrítani a ezt (Polcz, 1989:81). A titkolózás, takargatás azonban egyrészt sokkal félelmetesebbé, ijesztőbbé, misztikusabbá teszi a témát, másrészt ezáltal egyben erősen ingerli a gyerekekben eredetileg is meglévő kíváncsiságot a téma iránt, így a halogatással, hátrítással, utalgatással csak fokozódik a gyerekek kellemetlen érzése ezzel kapcsolatban.

A gyerekeket általában ugyan intenzíven foglalkoztatja a halál témája, de alapvetően kevésbé, vagy kevésbé direkt módon verbalizálják akár a halálfélelmüket, akár a haláltudatukat, gyakran erre nem is lennének képesek, mert ez korántsem tudatos bennük, egyfajta ösztönös tudással rendelkeznek (Polcz, 1989:81).

A halálfélelm a gyermekekben mint a szeparációs félelem egy fajtája jelenik meg, az esetek többségében először négy-hat éves kor környékén, azzal párhuzamosan illetve annak hatására fejlődik ki, s mint ilyen, gyakran valamely szeretett személy (nem feltétlenül elhalálozás okából történő) elvesztésére vagy annak szubjektív érzésére vezethető vissza (Polcz, 1989:83). A gyerekkori halálfélelem fenyegetések, ijesztgetések, halálról és annak veszélyéről hallott nem feloldott, nem feldolgozott történetek is okozhatnak hosszan elhúzódó illetve rendszeresen visszatérő felnőttkori személyiségre is markánsan kiható szorongásos félelmet (Polcz, 1989:83).

A gyerekekben számtalan kérdés merül fel a halálról, halálról alkotott elképzeléseikben számtalan gondolat kavarg, személyes élmények, rémképek, hírfoszlányok, filmjelenetek, irracionális és racionális gondolatok egyaránt. A kérdések nagy részére maguk a felnőttek se tudnak választ, de a kérdések megbeszélése a feszültségteli hallgatás feloldása, vagy egyes kérdések megválaszolása, irracionális félelmek elhessegetése segítheti a témával való megbirkózást, amely segítheti a gyerekek későbbi egészséges lelki fejlődését és elkerülheti a közvetlen konfrontálódás okozta esetleges traumatizálódást.

A halál témája a gyerekkönyvekben

A halál témájával való ismerkedésre jó lehetőséget nyújthatnak az ebben a témában íródott gyerekkönyvek, mesék is. A kimondottan halállal foglalkozó meséket kizárólag prevenció céljával érdemes használni, konkrét haláleset alkalmával inkább kerülendő (Szekér, 2013). A következőkben bemutatott mesék a halál témájával való általános, aktualitás nélküli foglalkozáshoz lehetnek hasznosak, mivel különösebb szélsőséges érzelmek megjelenítése nélkül, életszerű helyzetekben mutatnak be életszerű figurákat, akik valamilyen formában kapcsolatba kerülnek a halállal és sikeresen feldolgozzák a találkozást.

A tanulmány írása során a következő nyolc, elsősorban német nyelvterületen íródott gyerekkönyvet tanulmányoztam: Jutta Bauer: Opas Engel (Nagypapa anygala), Barbara Davids: Eines Morgens war alles ganz anders (Egy reggelen minden egészen más volt), Wolf Erlbruch: Ente, Tod und Tulpe (Kacsa, halál, tulipán), Amelie Fried – Jacky Gleich: Hat Opa einen Anzug an? (Nagypapa öltönyt visel?), Christoph Hein: Mama ist gegangen (Anyá elment), Ulf Nilsson – Anna-Clara Tidholm: Adieu, Herr Muffin (Adieu Muffin Úr), Jan-Uwe Rogge – Moni Port: Ein Wolkenlied für Omama. (Egy felhő dal Nagymamának), Pernilla Stalfelt: Und was kommt dann? – Das Kinderbuch vom Tod (Halál könyv).

Az általam vizsgált könyvek az elbeszélői nézőpont szempontjából három típusra oszthatóak. Az első (leggyakoribb) esetben a történetet egy gyerek szemszögéből ismerjük meg, aki elvesztette vagy éppen elveszteni készül egy szerettét. A vizsgált könyvek közül az alábbiakat soroltam ebbe a kategóriába:

- ⇒ Bauer, Jutta: Opas Engel. 2001.
- ⇒ Davids, Barbara: Eines Morgens war alles ganz anders. 2009.
- ⇒ Fried, Amelie – Gleich, Jacky: Hat Opa einen Anzug an? 1997.
- ⇒ Hein, Christoph: Mama ist gegangen. 2003.
- ⇒ Nilsson, Ulf – Tidholm, Anna-Clara: Adieu, Herr Muffin. 2013.
- ⇒ Rogge, Jan-Uwe – Port, Moni: Ein Wolkenlied für Omama. 1998.

A halott vagy haldokló elbeszélőhöz való viszonya a könyvekben eltérő, lehet szülő, nagyszülő, távoli rokon, vagy akár kedves háziállat. A gyermek ezekben a könyvekben sorra kérdéseket tesz fel a környezetében lévő nála bölcsőbbnek tartott (elsősorban felnőtt) személyeknek, akik kérdéseit hol nem tudják, hol nem akarják megválaszolni. A gyerek azonban kitartóan folytatja a kérdezést és a gondolkozást, míg végül egyes kérdésekre választ kap, másra pedig több lehetséges megoldást talál. Ezt követően megnyugszik, bánata – amely nem minden esetben hangsúlyos – elmúlik, és környezetével egyetértésben nyugtázza, hogy a halál ugyan veszteséggel jár, de az élet természetes velejárója.

A második típusú könyvben a haldokló maga meséli el a történetet visszatekintve életére és előre halálára (Erlbruch, Wolf: Ente, Tod und Tulpe. 2007. Nilsson, Ulf – Tidholm, Anna-Clara: Adieu, Herr Muffin. 2013). Ezekben az esetekben a beszélő – valószínűleg a helyzet súlyát tompítandó – általában állat. A főszereplő először visszatekint életére, összegzi annak történéseit, eredményeit, majd először kicsit nehézkesen és szomorúan, majd megkönnyebbülve megbarátkozik a gondolattal, hogy eleget élt, elég jó dolog történt már vele életében ahhoz, hogy elmenjen, és csendesen elalszik (vagy magával viszi a halál).

A harmadik kategóriában egy semleges beszélő mutatja be nekünk a témát (Stalfelt, Pernilla: Und was kommt dann? - Das Kinderbuch vom Tod. 2013.). A könyv egyfajta ismeretterjesztő lexikonként épül fel. Az előző könyvekben is felmerült kérdések mentén példaszituációkat ábrázolva lehetséges válaszok tömegével látja el az olvasót. A könyv egésze, még a gyász és szomorúság is rendkívül pozitívan és természetesen van megfogalmazva. Az egyetlen biztos pont a könyvben, amelyre újra és újra utalás történik, hogy a halál egy mindannyiunkat érintő esemény, amelyet csomó érdekes szokás, hiedelem és bizonytalanság övez, éppen ezért érdemes kíváncsiskodni utána, és nem kell félni tőle.

Közös elem tehát az összes általam átnézett könyvben, hogy kérdéseket vetnek fel, azonban a kérdések csak részben kerülnek megválaszolásra, viszont a feszültség minden esetben feloldódik, a történet kimenetele pozitív, hangulata nyugodt, a központi üzenet minden esetben az, hogy az élet megy tovább, a halál az élet részét képező természetes esemény.

A bemutatott történetek úgy vélem, segíthetnek a halálról mint hétköznapi témáról való elgondolkodás, beszélgetések megkezdésében, mivel a szimpatikus szerethető szereplőkkel és a gyakran humoros, kedves helyzetekkel lehetővé teszik, hogy a gyerekek azonosuljanak a szereplőkkel, belehelyezkedjenek a nézőpontjukba, belegondoljanak, ők hogyan viselkednének hasonló helyzetben.

A halál témája (gyermek)múzeumokban

Európában egy pár évvel ezelőtti nyilvántartás szerint hat olyan múzeum van, amely kimondottan a halál és az ahhoz kötődő tradíciók témáját dolgozza fel (Sammlung Friedhof Hoernli, Bazel, Kegyeleti múzeum, Budapest, Nederland Uitvaartmuseum, Hága, Museum für Sepulkralkultur, Kassel, National Funeral Museum, London, Bestattungsmuseum Wien, Bécs – <http://www.bestattungsinstitut.de/museen.htm> [2013.12.15.]). Ezek a múzeumok elsősorban felnőtteket céloznak, de a múzeumpedagógia egyre erősebb előtérbe kerülésének köszönhetően már majdnem mindenben szerveznek a múzeum gyűjteményéhez kapcsolódó gyerekprogramokat. Így például a budapesti Kegyeleti Múzeum meglepetésekkel teli rendhagyó sétát kínál a történelmi sírkertben és a múzeumban középiskolások számára, a kasseli Spektakelmuseum-ban pedig a családi délutánokon és halottimaszk-készítő kézművesfoglalkozásokon kívül a gyerekek akár egy 3 napos halálra felkészítő workshopon is részt vehetnek, vagy születésnapis zsúrt is tarthatnak a múzeumban, ahol egy kalózos keretjáték során játékos formában tudhatnak meg új információkat a halálról.

A állandó kiállítások gyerekeknek szóló alkalmi programjai mellett 2003-ban a Kindermuseum FEZ Berlin és a Franckeschen Stiftungen Halle együttműködésével létrehozta egy kimondottan gyerekeknek szóló interaktív kiállítást, mely a halál témáját járja körül. E kiállítást először Berlinben, majd létrehozása óta eltelt 11 évben 17 gyermekmúzeumban és egyéb, a témával foglalkozó intézményben rendezték meg. A kiállítás célja az, hogy a téma sokoldalú bemutatásán keresztül a gyerekekben a halál kapcsán felmerülő tömérdek kérdés megválaszolásához támpontadjon a szülőknek és pedagógusoknak, valamint, hogy rámutasson, a halál az élet természetes velejárója.

A kiállítás bemutatását a következőkben a FEZ Berlin Claudia Lorenz kurátor által írott múzeumi kalauz és a grazi FRida&freD Gyermekmúzeum pedagógusoknak készült kísérőfüzete alapján végzem (Lorenz, 2008, FRida&freD, 2009).

A kiállítás szerkezetileg az utolsó út metaforája mentén épül fel, ennek megfelelően a látogatók utazókká válnak egy ismeretlen országban, ahol meséken és játékokon keresztül kerülhetnek közelebb a témához. Cél a különböző korok,

különböző kultúrák, népek temetkezési formáival, halálról való gondolkodásával, valamint az elmúlás saját életünkben jelenlévő formáival megismertetni a gyerekeket (Lorenz, 2008:4).

A látogatók a kiállításon 14 állomást járhatnak be, ezek mindegyikén a halál más-más megközelítésével találkozhatnak. A kiállítási térbe belépve két bevezető állomáson haladnak át, elsőként egy utazási irodában találják magukat, ahol a gyerekek ráhangolódásképp megkapják az útleveleket a túlvilágba és egy a kiállításhoz készült kísérőfüzetet, amelyben minden állomáshoz rövid magyarázatokat és idézeteket találhatnak.

A következő teremben, az időgép termében, amely az evilágból a túlvilágba való átlépést szimbolizálja, a látogatók különböző időmérő eszközöket látnak, amelyek az idő és az élet mulandóságára hívják fel a figyelmüket (Lorenz, 2008:7).

A következő állomások három fő téma köré csoportosíthatók, hétköznapi és mítosz, játékok, valamint kultúr- és vallástörténet.

A hétköznapi és mítosz témakör állomásai a hallállal kapcsolatos mitológiai, pszichológiai és hétköznapi elképzeléseket mutatnak be, mint például a természet körforgását és az elmúlás abban betöltött szerepét, a gépek "halálát", vagy egy elhunyt személy tárgyakban való továbbélését, egy másik teremben, a halhatatlanság laboratóriumában pedig megpróbálhatják a gyerekek a halhatatlanság szérumát kikeverni, továbbá híres személyiségek képeit láthatják, akik tetteik által váltak halhatatlanná (Lorenz, 2008:7).

A játéknak szentelt állomások meséken, játékokon keresztül azt hivatottak bemutatni, mennyire erősen jelen van a gyerek mindennapjaiban a halál témája.. Ezek az állomásokon ismert mesékkel és játékokkal (akár számítógépes, akár társasjátékokkal) találkozhatnak a látogatók, így realizálhatják, hogy valójában a téma eddig se volt tőlük idegen. Egy másik teremben gyerekek beszélnek egy filmben a halállal kapcsolatos élményeikről, végül pedig egy idős ember utolsó heteit megörökítő fotósorozat látható (Lorenz, 2008:8).

A harmadik kultúra és vallástörténet rész termeiben autentikus tárgyakon keresztül ismerkedhetnek meg a gyerekek más kultúrák és más korszakok temetkezési szokásaival.

A Paradicsomkertben a gyerekek különböző korokból származó sírköveket és ábrázolásokat tekinthetnek meg, majd az ez által ihletet túlvilágelképzelésüket felakaszthatják a paradicsomfára. A következő állomáson Osiris piramisában a halállal kapcsolatos előkészületekkel ismerkedhetnek az egyiptomi temetkezési kultúra kapcsán, s végül egy színekből és finomságokban gazdag mexiói temetkezési jurtában fejezik be a látogatást, ahol láthatják, hogy bizonyos kultúrákban a temetkezés valódi ünnepi hangulatban zajlik, az élet ünnepeként van értelmezve (Lorenz, 2008:9-10).

A téma relevanciáját és egyben a feldolgozás sikerességét bizonyítja, hogy a kiállítás a kialakítása óta eltelt 10 évben folyamatosan egyik helyről a másikra vándorol és minden előzőleges félelem ellenére nagy sikert arat a látogatók körében.

A halál témája különösen jól kínálkozik a gyermekmúzeumi feldolgozásra, mivel azáltal, hogy minden embert egyaránt érint, valamint erős érzelmi alapozottsága miatt a felnőttek sem tudják távol tartani magukat tőle annyira,

mint más, szorosabban iskolai anyaghoz illetve gyerekkorhoz kötődő témától, így egyedülálló lehetőséget nyújt családok számára, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz, és valóban egy közös élményt élhessenek át a múzeumban. Felnőttek is kérdeznek, a halállal kapcsolatban ők is kénytelenek kilépni fölényes pozíciójukból, nekik sincsenek válaszaik, így egyenlő válnak a gyerekekkel, erősebb a partneri viszony, mint más témáknál.

A téma múzeumi feldolgozása iskolák számára is hasznosnak bizonyulhat, mivel a halál az iskolai tananyagban is gyakran előkerülő, több tantárgyat érintő téma, s így lehetőség nyílik, hogy szabadon, tantárgyakat átfogó, interdiszciplináris módon dolgozhassák föl.

A kiállítás elrendezése tudatosan nem kronologikus, nem didaktikus tagolás, valamint nincs kötött tárlatvezetés csak egy rövid ráhangoló beszélgetés a kiállítás megtekintése előtt és után, így ösztönzi a szabad felfedezést, s az ezáltal egyedi módon összeálló halál-benyomás (-kép,-fogalom) és párbeszéd kialakulását (FRida&freD. 2009:11).

A kiállításnak nem célja elszomorítani a látogatókat, a halált mint tragédiát, drámát bemutatni, a cél sokkal inkább a halál körüli ködös hallgatást feloszlatni és bátorságot adni a felmerülő kérdések feltevéséhez.

Összegzés

A szakirodalom sokat foglalkozik a halál témájának haldokló, illetve szerettüket elvesztő gyerekekkel történő feldolgozásával, a jelen írás célja azonban inkább a halál témája preventív feldolgozásának lehetőségeit és jelentőségét bemutatni.

A téma feldolgozásánál a hangsúly nem azon van, hogy a gyermekek válaszokat kapjanak a halál kapcsán felmerülő kérdéseikre, hanem éppen azon, hogy merjenek kérdéseket megfogalmazni, a felvetett kérdéseken elgondolkozni, különböző válaszlehetőségekkel megismerkedni.

Az általam vizsgált közvetítő eszközök esetében szinte kivétel nélkül mindig a halál és az azzal kapcsolatos érzések, történések, következmények természetes mivoltán van a hangsúly. A cél pedig, mind a könyvek, mind a kiállítások esetében a gyerekek haláltudatának fejlesztése, életük végességének tudatosításával pedig az életem, annak értelmén, annak lehetséges formáin, tudatos formálásán való gondolkodás sarkallása.

Irodalomjegyzék

- BAUER, Jutta (2001). *Opas Engel*. Hamburg: Carlsen Verlag.
- CRAMER, Barbara (2008). *Bist du jetzt ein Engel? Mit Kinder über Leben und Tod reden*. Tübingen: Dgvt Verlag.
- DAVIDS, Barbara (2009). *Eines Morgens war alles ganz anders*. Freiburg: Lambertus Verlag.
- ERLBRUCH, Wolf (2007). *Ente, Tod und Tulpe*. München: Verlag Antje Kunstmann.
- FRIED, Amelie, & GLEICH, Jacky (1997). *Hat Opa einen Anzug an?* Berlin: Hansler Verlag.
- HEIN, Christoph (2003). *Mama ist gegangen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- KÜLBELER-ROSS, Elisabeth (1984/2009). *Über den Tod und das Leben Danach*. Göllesheim: Verlag "Die Silberschnurr".
- LORENZ, Claudia (2008). *Erzähl' mir was vom Tod – Pädagogisches Handbuch für das Kindermuseum*. Berlin: FEZ-Berlin.
- NILSSON, Ulf, & TIDHOLM, Anna-Clara (2013). *Adieu, Herr Muffin*. Heilbronn: Moritz Verlag.
- POLCZ Alaine (1989). *A halál iskolája*. Budapest: Magvető.
- ROGGE, Jan-Uwe, & PORT, Moni (1998). *Ein Wolkenlied für Omama*. Berlin: Rowohlt Verlag.
- STALFELT, Pernilla (2013). *Und was kommt dann? – Das Kinderbuch vom Tod*. Heilbronn: Moritz Verlag.
- SZEKÉR Szimonetta (2013). Időben fel kell készíteni a gyereket a halálra. [Interjú Boldizsár Ildikóval.] Origo.hu.
<http://www.origo.hu/egeszseg/20131101-mese-halal-meseterapia-nepmese-grimm-mesek-mondoka.html> [2013.12.04.]
- FRIDA & FREID – Das Grazer Kindermuseum (Hrsg.) (2009). *Handbuch zur Ausstellung – Erzähl mir was vom Tod. Eine interaktive Ausstellung über das Davor und das Danach*. Graz: Das Grazer Kindermuseum.